

HRVATSKO DOMOBRANSTVO KAO "SEPARATUM CORPUS" UGARSKOG DOMOBRANSTVA (1868.-1914.)

TADO ORŠOLIĆ

Zavod za povijesne znanosti HAZU u Zadru
Institute for historical scientific of HAZU in Zadar

UDK/UDC: 355.3(436):94(497.5)"18/19"

Izvorni znanstveni članak
Original scientific paper

Primljeno: 2001-05-20

Received

Rad je isključivo baziran na ustroju hrvatskog domobranstva u sklopu ugarskog dijela Monarhije, kao sastavnog dijela ugarskog tj. zajedničkog ugarsko-hrvatskog domobranstva. Prije samog ustroja domobranstva u banskoj Hrvatskoj, prikazan je ukratko razvojni put dotadašnjih pomoćnih formacije (stalne vojske) sve do konačnog formiranja domobranstva. Premda je domobranstvo u samom početku svojeg ustroja imalo isključivo funkciju pomoćnih formacija stalne vojske, ono je 1890. izjednačeno sa stalnom vojskom u svakom pogledu. Nakon ustroja domobranstva u banskoj Hrvatskoj 1868., autor nastoji ukazati, a na temelju postojećih izvora i građe, u kom obliku je izrađena problematika posebnosti i koji su to elementi posebnosti hrvatskog domobranstva. Nadalje, obrađeno je osnivanje, ustroj, službovanje, novačenje, uređenje i formacijska podjela domobranstva, u periodu od njegovog osnivanja 1868. do početka Prvog svjetskog rata 1914. godine. Dakako, pri tom je cjelokupni ustroj domobranstva valjalo promatrati iz perspektive općega ustroja domobranstva u Monarhiji, zato jer je vojni zakon jednako vrijedio za obje polovice Monarhije (osim nekih manjih razlika).

Kada govorimo općenito o ustroju domobranstva, neophodno je pri tom dati uvid o tome kakav je bio razvojni put tzv. pomoćnih formacija (takvu je funkciju u početku imalo i domobranstvo), sve do uvođenja i uređenja domobranstva u Hrvatskoj 1868. Stoga držim prikladnim da treba reći nekoliko riječi o početcima osnivanja domobranstva u Habsburškoj Monarhiji. Pojava domobranstva (kao pomoćne kopnene vojske u koju su ulazili svi vojno sposobni ljudi od 18 do 45 godina starosti, a koja se nedjeljom i blagdanima skupljala radi vojnih vježbi) pod nazivom *Landwehr* prvi put se javlja u Austriji 1806. (u smislu pričuve) i 1808. za vrijeme Napoleonovih ratova, a u Ugarskoj *honvéd* za vrijeme revolucionarne

1848./49.¹ Neki hrvatski povjesničari, drže da je do osnivanja hrvatskog domobranstva došlo 1809. godine. Konkretno, Rudolf Horvat je tog stava, da se osnutak hrvatskoga domobranstva dogodio jošavnog 4. travnja 1809., kada je na poticaj biskupa Vrhovca tadašnjeg namjesnika banske časti, održana banska konferencija na kojoj se raspravljalo o preuređenju hrvatskoga domobranstva. Nadalje, Horvat navodi kako se te godine (1809.) u Hrvatskoj "diglo 16.975 hrv. domobranaca među kojima bijaše 1.811 konjanika (husara)".² No, domobranstvo u banskoj Hrvatskoj zapravo nije bilo ustrojeno sve do 1868. godine. Prema tome, ovdje očito treba razlučiti jednu osnovnu postavku u svezi osnivanja hrvatskog domobranstva 1868. i do tada postojećih sličnih vojnih formacija (govoreći isključivo o pričuvnim tj. pomoćnim vojnim formacijama stalne vojske).

Kao prvo, do 1848. u Habsburškoj Monarhiji je bio na snazi *Landsturm* (zemaljski ustanak) tj. u banskoj Hrvatskoj *insurrectio, insurrektion* pučki (narodni) ili zemaljski ustanak (mobilizacija svih vojno sposobnih). Zemaljski ustanak je organiziran, u uvjetno rečeno, slučajevima "opće mobilizacije". U takvim slučajevima neposredne ratne opasnosti provale neprijatelja u zemlju, mobilizirani su svi muškarci sposobni za oružje, a u prijašnje vrijeme plemstvo je okupljalo banderije (određeni broj naoružanih konjanika).³ Cjelokupnom vojskom tada je zapovijedao ban. Stoga dakle, kada R. Horvat govori o domobranstvu onda on pri tom misli na zemaljski ustanak (*Landsturm*). Drugo, od 1848. do 1868. zemaljski (pučki, narodni) ustanak je zamjenila narodna straža

¹ *Hrvatska enciklopedija*, 5, 192; F. SCHMID, 1903, 4.

² R. HORVAT, 1906, 25-26. Horvat govori o tome kako je hrvatski ban Ignjat Gjulaj 28. srpnja 1808. sazvaio Hrvatski sabor da "uredi pučki ustanak". Dalje, kaže kako se na Hrvatskom saboru 12. siječnja 1809. raspravljalo o "načelima narodnog ustanka" ali će isto tako dalje u tekstu napisati "da se preuredi hrv. domobranstvo sazove biskup Vrhovac 4. travnja bansku konferenciju". Ovdje treba primjetiti kako se radi isključivo o uređenju narodnog tj. pučkog ustanka a ne domobranstva (autor istoznačno upotrebljava termin narodni ustanak i domobranstvo). Očito se ovdje radi o zabuni oko samog vojno-formacijskog značenja "domobranstva". Očito je pogreški oko zamjene različitih vojnih formacija. Očito prije 1868. u Hrvatskoj se nikakve vojne formacije nisu mogle nazivati "domobranci" (sukladno tomu, *Landwehr* u austrijskom dijelu Monarhije ali ne u svim njenim pokrajinama, i *honvédi* u Ugarskoj), nego se taj termin za novoustrojenu vojsku u Hrvatskoj prvi put javlja ustrojem domobranstva 1868. godine. U Hrvatskoj historiografiji često puta su neki autori znali rabiti riječ domobranstvo i za ranija razdoblja (čak za 18. stoljeće), možda zato jer im je taj naziv bio nekako najprikladnije za opise neaktivne vojske. No, bez ikakve dvojbe puzdano se može reći da domobranskih formacija u Hrvatskoj ne postoji prije 1868. godine.; I. GOSTIĆ, 1995. Gostl u tom članku konstatira da je B. Šulek odradio nezamjenjiv i najveći posao pri prijevodu vojničke-domobranske terminologije na hrvatski jezik, te kaže da "stoga Šuleka sa pravom nazivaju utemeljiteljem hrvatske vojne terminologije". U svezi Šulekovih prijevoda vojnih tj. domobranskih zakona, naredbi, priručnika i dr. najbolju konstataciju kako veli Gostl, predočuje Josip Torbar koji kaže: "Cijeli dakle domobranski pravilnik i naredbenik je Šulekov posao te se čovjek mora diviti njegovoj vještini, kojom je nespretne i razvučene izraze tuđjih jezika znao zaodjenuti lijepim i jednostavnim hrvatskim oblicima".

³ *Historija naroda Jugoslavije*, 1. 1953., 754; Isto, 2, 1959., 422. *Vojna enciklopedija*, 3, 603; I. PERIĆ, 2000, 92. Zakon o insurekciji donio je Slavonski sabor 20. siječnja 1478. u Zdenčima. Bio je to nadasve značajan sabor, "jer su njegovi sudionici donijeli prvi zakon o insurekciji (općem oružanom ustanku) u Slavoniji". Kasnije je zakon o insurekciji više puta nadopunjavani, kao npr. 1538. i 1592. (od 1558. zajedničkom Hrvatsko-slavonskom saboru, nazvanom Sabor kraljevine Hrvatske i Slavonije, a od 1681. Sabor Hrvatske, Dalmacije i Slavonije).

(*Nationalgarde*).⁴ Na čelu narodne straže kao vrhovni zapovjednik, također je bio ban. Treće, od 5. prosinca 1868. dolazi do ukidanja narodne straže i ustrojavanju ugarsko-hrvatskog domobranstva (domobranstvo je u početku podupiralo stalnu vojsku).⁵ No, treba kazati da zemaljski ustanak, nakon što je ustrojeno domobranstvo, nije ukinut, nego je u drugačije obliku ureden posebnim zakonom.⁶

Općenito o ustroju domobranstva u Austro-Ugarskoj

Domobranstvo je u austrijskom dijelu Monarhije (za zemlje i kraljevine zastupane u Carevinskom vijeću) ustrojeno 16. siječnja 1868. godine. Naime, tada je naredbom Ministarstva za domobranstvo i za javnu sigurnost od 18. siječnja 1868. donesena odluka da se ukida do tada postojeći redarstveni odsjek, a ustrojava Ministarstvo za domobranstvo i za javnu sigurnost. U tom smislu je "ministarstvo za domobranstvo i za javnu sigurnost započelo svoje djelovanje dne 16 siječnja 1868. godine".⁷ No, ovo je dakako vrijedilo samo za austrijski dio Monarhije. Ubrzo je uslijedilo uređenje domobranstva i za ugarski dio Monarhije. Zapravo, zajedničke vojne zakone za stalnu vojsku dvojne Monarhije, a na temelju Austro-ugarske nagodbe 1867., utvrđivala je Austro-ugarska delegacija, a prihvaćalo ih je i obznanjivalo Carevinsko vijeće za austrijski dio i Ugarsko-hrvatski sabor za ugarski dio Monarhije. Tako je na zajedničkoj konferenciji kojom je zasjedao car i kralj Franjo Josip I., u razdoblju od siječnja do kraja svibnja (završne sjednice održane od 18. do 29. travnja 1868. u Budimpešti), izrađen osnovni nacrt za vojni zakon i domobranski statut. Ti zakoni su u prosincu (u obje polovice Monarhije) stupili na snagu.⁸ Od 5. prosinca 1868. car i kralj Franjo Josip I. sankcionirao je

⁴ B. ŠULEK, 1883, 198.

⁵ Zakonski članak (XLI. 1868.) O domobranstvu, *Sbornik zakonah i naredabah valjan za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju*, kom. IV., Zagreb, 1869., (dalje skraćeno, Zakonski članak (XLI. 1868.) O domobranstvu). O narodnoj straži u zakonskom članku čl. 32 kaže se: "Zakonski članak XXII. godine 1847/8 o narodnoj straži, koji je godine 1867. XI. zakonskim člankom predviđeno obustavljen bio, ovim se ukinjuje sasvim. "Po svojoj prilici narodna straža više nikada nije niti ustrojena. To potvrđuje i jedan od posljednjih zakona o domobranstvu, Zakonski članak XXXI. iz 1912., 575, čl. 21, gdje se kaže: "I nadalje ostaje u krieposti čl. 32. zakonskoga članka XLI. od g. 1868. o ukinuću narodne straže".

⁶ Narodni ustanak je ureden posebnim zakonom godine 1868., kada je sakcioniran Zakonskim člankom (XLI.) o pučkom ustanku, a objavljen u *Sborniku zakonah i naredabah valjan za Kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju godine 1869. komad IV.*, Zagreb, 1868., 152-153, (dalje naslov lista skraćeno, *Sbornik zakonah i naredabah*). Narodni ili pučki ustanak bio je sastavljen iz "takovih dobrovoljaca, koji niti k linijskoj vojsci, niti k vojnom pomorstvu, te niti k domobranstvu ne spadaju", a djelovao je kao potpora stalnoj vojsci i domobranstvu "kada i ukoliko pogibelj neprijateljske navale zemlji neposredo priete".

⁷ Naredba ministarstva za domobranstvo i za javnu sigurnost, *Prevodi ilirski Zakonah i Naredabah krieposnih za Dalmaciju* (List državnih zakona za kraljevine i zemlje zastupane u Carevinskom vijeću), kom. II, Zadar, 1868., 57. (dalje u tekstu naslov lista skraćeno, List državnih zakona). Ova naredba objavljena u Listu državnog zakona u Zadru, vrijedila je samo za austrijski dio Monarhije, dok je ugarsko-hrvatsko domobranstvo u ugarskoj polovici Monarhije utemeljeno 5. prosinca 1868. godine.

⁸ A. WANDRUSZKA - P. URBANITSCH, 1987, 640. Prijedlog o ustroju domobranstva prvo je iznesen u austrijskoj zastupničkoj kući, odnosno Carevinskom vijeću. Odluka o osnivanju domobranstva donesena je na konferenciji zajedničke austro-ugarske delegacije, pod

vojni zakon za obje polovice Monarhije (za zajedničku, stalnu vojsku), a Carevinsko vijeće od 13 svibnja 1869. i domobranski zakon za zemlje i kraljevine zastupane u Carevinskom vijeću.⁹ S druge strane, "Zakonski članak (XLI. 1868.) O domobranstvu" za ugarski dio Monarhije, kralj je sankcionirao 5. prosinca, a proglasio ga je zajednički (ugarsko-hrvatski) sabor, odnosno proglašen je od strane Zastupničke kuće 5., a od Velikaške kuće 6. prosinca 1868. Zakon o osnivanju domobranstva nešto kasnije odaslan je i Hrvatskom saboru, koji ga je samo formalno potvrdio.¹⁰ Stoga se danas u Hrvatskoj 5. prosinca 1868. obilježava kao dan osnutka hrvatskog domobranstva.

Cjelokupno domobranstvo u Austro-Ugarskoj od prosinca 1868. službeno je podijeljeno na:

a) carsko kraljevsko domobranstvo (*Landwehr*) za austrijski dio Monarhije, podređeno Ministarstvu za obranu zemlje u Beču, s njemačkim zapovjednim i službenim jezikom,

b) kraljevsko ugarsko (ugarsko-hrvatsko) domobranstvo, kod ugarskog domobranstva zapovjedni i službeni jezik je mađarski, kod hrvatskog domobranstva zapovjedni i službeni jezik je hrvatski;¹¹ zadnja dva su bila podređena Ministarstva za obranu zemlje u Budimpešti, i funkcionirali su kao zajedničko ugarsko-hrvatsko domobranstvo.¹²

najvišim predsjedanjem o vojnom zakonu. Na tom vijećanju, dogodila se odlučna zaključna faza stvaranja i pripravljanja vojnog zakona za stalnu vojsku i domobranstvo. Vijećanje se održavalo od 18. do 29. travnja 1868. u Budimpešti, pod predsjedanjem cara i kralja (kao vrhovni vladar donosio konačne "načelne političke i vojne odluke"). Naposljetku su sudionici konferencije izradili vojni zakon koji se odnosi na jedinstveni domobranski statut, izrađen u dva posebna oblika, jedan za austrijski i jedan za ugarski dio Monarhije. U delegaciji koja je zasjedala od 18.-29. travnja bili su: a) stalni članovi: car i kralj Franjo Josip I., državni kancelar (*Reichskanzler*) i ministar vanjskih poslova Ferdinand Friedrich Beust, ministar predsjednik i ugarski ministar za zemaljsku obranu grof Julius Andrássy, ministar financija barun Karl Franz Becke, ratni ministar barun Franz Kuhn, ugarski ministar na carskom dvoru grof Georg Festetics, zapisničar predstojnik vojne kancelarije pukovnik grof Friedrich Beck; b) povremeni članovi: austrijski ministar predsjednik knez Carlos Auersperg, zamjenik ministra predsjednika i ministar za zemaljsku obranu i javnu sigurnost grof Eduard Taaffe, vojni stručnjak pukovnik vitez Ludwig Reitz, vojni stručnjak dopukovnik barun Julius Horst.

⁹ Isto, 418 i 640; Zakonski članak (XLI. 1868.) O domobranstvu.

¹⁰ Isto.

¹¹ A. WANDRUSZKA - P. URBANITSCH, 1987, 658. "*Die hier stationierten Formationen ..., hatten kroatische Kommando- und Dienstsprache, heimische Offiziere, nationalen Farben an den Truppenfahnen* (Ovdje smještene formacije ..., imale su hrvatski zapovjedni i službeni jezik, domaće časnike, nacionalnu boju na postrojenim stijegovima.); I. DEAK, 1991, 72. *Die Kommando- und Dienstsprache der k. u. k. Armee sowie der österreichischen Landwehr war deutsch, jene der Honvédség ungarisch und jene der kroatisch-slavonischen Hrvatsko Domobranstvo (podvukao T. O.) serbo-kroatisch.* (Zapovjedni i službeni jezik kod carske i kraljevske vojske kao i austrijskog domobranstva je bio njemački, kod ugarskog mađarski a kod hrvatsko-slavenskog "Hrvatsko domobranstvo" srpsko-hrvatski.); Zakonski članak (XLI. 1868.) O domobranstvu, 148, čl. 17. "U kraljevinah Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji zapovjedni jezik domobranstva je hrvatski jezik ..."; Zakonski članak V. : 1890, zajedničkoga ugarsko-hrvatskoga državnog sabora o domobranstvu, (dalje skraćeno, Zakonski članak V. : 1890.) *Sbornik zakonah i naredabah*, kom. XI. Zagreb, 1890., 333, čl. 18. "U Hrvatskoj i Slavoniji je službeni i komadovni jezik domobranstva hrvatski ...".

¹² *Kr. odpis na hrvatsko-slavonski sabor od 8. studenoga 1868., kojim se nagodba hrvatsko-ugarska potvrđuje*, *Sbornik zakonah i naredabah*, kom. V, Zagreb, 1868, 117, čl. 7.

Sukladno takvom podjelom domobranstva, bila su postavljena dva Ministarstva obrane i dva vrhovna zapovjedništva za domobranstvo, jedno u Beču, a drugo u Budimpešti. U administrativnom pogledu u ratu i u miru, navedena domobranstva su bila podređena svojim ministrima za obranu zemlje. U vojničkom (zapovjednom) smislu sveukupno domobranstvo je u mirnodopskom razdoblju bilo podređeno vrhovnim zapovjedništvima domobranstva u Beču (za austrijski dio) i Budimpešti (za ugarski dio). U vrijeme rata, cjelokupno domobranstvo Monarhije je stajalo pod zapovjedništvom vojskovođe koga je imenovao osobno car i kralj.¹³ Svi poslovi domobranstva su podilazili pod djelokrug ministra za zemaljsku obranu. Ministri su svoje naredbe i odredbe slali u domobranska okružja, i to preko vrhovnog zapovjednika domobranstva od kojega je ministarstvo povremeno dobivalo službena izvješća. Također, vrhovni zapovjednik domobranstva je preko ministra za zemaljsku obranu izvještavao zajedničkog državnog ratnog ministra u Beču o "stupnju vojničkog naobraženja i disciplinarnom stanju domobranstva".¹⁴

Posebnost hrvatskog domobranstva

Vidjeli smo kod navedene podjele da su u Austro-Ugarskoj postojala dva domobranstva austrijsko i ugarsko (ugarsko-hrvatsko). Ovdje bi zapravo trebali razjasniti kako i zašto domobranstvo u ugarskom dijelu Monarhije nazivamo ugarsko-hrvatsko domobranstvo. Da se ugarsko domobranstvo nazivalo samo ugarsko to kaže i domobranski statut koji se naziva *Statut für die königliche ungarische Landwehr*. Kako vidimo iz naslova, to je dakle *statut za kraljevsko ugarsko domobranstvo*. Ovdje bi mogli zaključiti i reći, to je već dovoljan dokaz i prema tome nema nikakve dvojbe oko naziva domobranstva. No, je li zaista tomu tako pokušat ćemo razjasniti u sljedećih nekoliko redaka. Mi ćemo se ovom prilikom pozvati na ključne izvore iz toga razdoblja, ali i literaturu vezanu uz podjelu domobranstva, te pokušati približiti i razjasniti na koji način je funkcioniralo i kako je ustrojeno domobranstvo u ugarskom dijelu Monarhije. Krenimo redom: 1. Na temelju Ugarsko-hrvatske nagodbe iz 1868. nigdje se izričito ne spominje ugarsko niti ugarsko-hrvatsko domobranstvo, ali tu se zato kaže: "Zajednički su poslovi nadalje: dozvoljivanje novaka, zakonarstvo za

Temeljem Ugarsko-hrvatske nagodbe 1868. određeno je "Zajednički su poslovi nadalje: dozvoljivanje novaka, zakonarstvo za obranbeni sustav i vojnu dužnost ...".¹³ I. DEAK, 1991, 72; F. SCHMID, 1903, 30. Hrvatska je zauzimala vrlo značajno mjesto u ustroju zajedničke vojske i domobranstva u Austro-Ugarskoj. Schmid prenosi dio citata iz Pliverićevog djela *Beiträge zum ungarisch-kroatischen Bundesrechte*, koji kaže da je odnos Hrvatske i Ugarske konstruiran kao jedan savez dviju samostalnih država, sastavljen od jedne zajedničke austrijsko-ugarsko-hrvatske vojske i jednog ugarsko-hrvatskog domobranstva ("*Jene Autoren, welche, wie Pliverić, das Verhältnis Kroatiens zu Ungarn als einen Bund zweier selbständiger Staaten konstruieren, sprechen natürlich von einer österreichisch-ungarisch-kroatischen Armee und einer ungarisch-kroatischen Landwehr*").

¹³ Zakon od 5. Prosinca 1868, Zakon vojeni, *List državnih zakona* (dalje LDZ), kom. 66. Zadar, 1868., 458, čl. 48; DAZd, *Miscellanea*, 1869., sv. 19, poz. 44, *Statut für die königlich ungarische Landwehr*.str. 2, čl. 7, (dalje, DAZd, *Statut für Landwehr*).

¹⁴ Zakonski članak (XLI. 1868.) O domobranstvu, čl. 26, 150-151; DAZd, *Statut für Landwehr*, 2, čl. 7.

obrambeni sustav i vojnu dužnost ...;¹⁵ 2. U zakonu o domobranstvu proglašenom od strane zajedničkoga Ugarsko-hrvatskog sabora, također se ne spominje niti jedan drugi naziv nego općenito "domobranstvo", u istome zakonu, samo se konkretno spominje "Zapovjedni jezik domobranstva je magjarski jezik, barjak njegov nosi nuz oznaku imena Njeg. Veličanstva zemaljske boje i gerb ugarske države" i "U kraljevinah Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji zapovjedni jezik domobranstva je hrvatski jezik barjak mu nosi nuz onu istu oznaku Njeg. Veličanstva sjedinjene boje kraljevinah Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, te grb ugarske države";¹⁶ 3. Niti kasnije u bilo kojim odlukama oko promjena zakona o domobranstvu, koje je izglasavao Ugarsko-hrvatski sabor, nigdje se izrijeком ne koristi naziv ugarsko ili ugarsko-hrvatsko domobranstvo; 4. I. Deák o podjeli domobranstva u Austro-Ugarskoj kaže: "Oba zakona predviđaju zajedničku vojsku i mornaricu podčinjenu državnom ratnom ministru, te tri domobranstva, naime austrijsko, ugarsko i hrvatsko-slavonsko" (*Die beiden Wehrgesetze sahen ein gemeinsames Heer und eine gemeinsame Marine unter einem Reichskriegsminister sowie drei Landwehren, nämlich eine österreichische, eine ungarische und eine kroatisch-slavonische, vor.*)¹⁷ Isto tako u djelu *Habsburgermonarchie 1848-1918* (puni naziv djela vidi u fusnoti 8) se kaže: "*Wie schon erwähnt, trugen die nach 1867 in Kroatien-Slawonien aufgestellten k. u. Landwehrtruppen kroatisch Domobranen nationalen Charakter.*" (Kao što smo već kazali, nosile su poslije 1867. u Hrvatskoj i Slavoniji postavljene kraljevske ugarske domobranske postrojbe - hrvatski domobrani - nacionalni karakter.).¹⁸ Nadalje H. Sirotković i L. Margetić navode: "Zajednički hrvatsko-ugarski poslovi u prvom su redu ...; poslovi ugarsko-hrvatskog domobranstva", te dalje "Na temelju navedenih zajedničkih poslova zajedničkim su proglašena ova ministarstva ugarske vlade: ..., 2. Ministarstvo za zemaljsku obranu kao rhovna vlast za ugarsko-hrvatsko domobranstvo".¹⁹ Čak se i u *Vojnoj enciklopediji* spominje da je "Domobranstvo u Hrvatskoj i Slavoniji organizovano na osnovu Hrvatsko-ugarske nagodbe od 1868. pod imenom *Kraljevsko ugarsko-hrvatsko domobranstvo*."²⁰

Prema tome, budući da su Ugarsko-hrvatskim nagodbenim zakonom kao zajednički poslovi određeni vojni poslovi kao npr. "dozvoljivanje novakah, zakonarstvo za obrambeni sustav i vojnu dužnost", onda ipak možemo ustvrditi da je hrvatsko domobranstvo imalu svoju određenu posebnost, kako u ugarskom dijelu Monarhije tako i općenito u cijeloj Austro-Ugarskoj. Iz prve tri točke proizilazi sljedeće, ako je odluke o domobranstvu donosio zajednički Ugarsko-hrvatski sabor, onda bi se i domobranstvo trebalo nazivati ugarsko-hrvatsko. Stoga bi se, a na temelju prethodno izloženog, moglo zaljučiti: a) kada se govori o službenoj podjeli domobranstva na razini Austro-Ugarske onda kažemo austrijsko i ugarsko domobranstvo, b) u ugarskom dijelu Monarhije domobranstvo nazivamo ugarsko-

¹⁵ Kr. odpis na hrvatsko-slavonski sabor od 8. studenoga 1868., kojim se nagodba hrvatsko-ugarska potvrđuje, *Sbornik zakonah i naredabah*, kom. V., br. 14, Zagreb, 1868.

¹⁶ Zakonski članak (XLI. 1868.) O domobranstvu, 148, čl. 18.

¹⁷ I. DEAK, 1991, 72.

¹⁸ A. WANDRUSZKA - P. URBANITSCH, 1987, 658.

¹⁹ H. SIROTKOVIĆ - L. MARGETIĆ, 1990, 149.

²⁰ *Vojna enciklopedija*, 2, 517.

hrvatsko domobranstvo, c) kada govorimo isključivo o domobranstvu na području Hrvatske i Slavonije, onda hrvatsko domobranstvo.

Međutim, unatoč ovako detaljnom izlaganju, činjenično stanje oko naziva domobranstva koje je službeno u stvarnosti upotrebljavano, kosi se s prethodnom analizom. Naime, čini se da je domobranstvo u ugarskom dijelu Monarhije sve do 1872. zaista slovalo kao zajedničko ugarsko-hrvatsko domobranstvo. Dokaz k tomu je "Naredbenik" i "Pravionik" u kojima su izdavane domobranske naredbe, a gdje je domobranstvo označavano kao "hrvatsko" (ako je slano na hrvatsko-slavonsko domobransko okružje), "hrvatsko-ugarsko" ili "ugarsko-hrvatsko".²¹ Ovakva upotreba naziva domobranstva potrajala je kratko vrijeme. Točnije, sve dok nije prvi puta izdana jedna naredba od 2. listopada 1872. koja se odnosila na cjelokupno domobranstvo u ugarskom dijelu Monarhije, a koje je nosilo naziv "kraljevsko ugarsko domobranstvo" (*magyar kiraly-honvedeség*).²² Osim toga, po takvoj logici razvoja događaja, ubuduće će i hrvatsko-slavonsko domobransko okružje biti službeno označeno kao kraljevsko ugarsko Zagrebačko, hrvatsko-slavonsko domobransko okružje.²³ Naravno, sve je to imalo dublju političku pozadinu koju je predvodila ugarska politička elita, pod krinkom mađarizacije "manjina" u ugarskom dijelu Monarhije, a koja je dakako utjecala i na kraju uspješno rezultirala u svom naumu. Kako ne bi ulazili u dublju analizu ugarsko-hrvatskih političkih odnosa, izdvojiti ćemo jedan citat iz *Obzora* koji vjerojatno najzornije opisuje političku situaciju u banskoj Hrvatskoj od 70-ih godina, a koji glasi: "Stvari su se odonda u mnogočem promijenile, pa je i u domobranstvu nastao onaj proces, koji opažamo u čitavom našem javnom životu. što je autonomno, pretvara se u zajedničko; a što je zajedničko, pretvatra se u ugarsko, a to znači magjarsko".²⁴

Sve u svemu, nepobitna je činjenica oko koje nema dvojbe da je hrvatsko domobranstvo sačinjavalo "seperatum corpus ugarskog domobranstva".²⁵ U tom smislu ono je imalo svoju posebnost. S takvom spoznajom, ako se domobranstvo u ugarskom dijelu Monarhije naziva kraljevsko ugarsko domobranstvo, znat ćemo zapravo da je tu riječ o ugarsko-hrvatskom domobranstvu. Jer, ako je domobranstvo samo ugarsko, u punom smislu te riječi, onda zašto nije u svim dijelovima Ugarske zapovjedni i službovni jezik mađarski (kao npr. kod austrijskog domobranstva njemački) ili zašto su različite boje stijegova kod jednog (ugarskog) a zašto kod drugog (hrvatskog). Na kraju krajeva možemo se zapitati, zašto bi neki strani autori (mađarski i austrijski), kako smo ranije naveli, uopće pisali ili spominjali hrvatsko domobranstvo, u kontekstu zasebnosti, ako ono zaista nije imalo tu posebnost.

²¹ Hrvatsko domobranstvo i njegove škole, *Naše pravice*, br. 5, Zagreb, 1907.

²² Isto.

²³ Državni arhiv Zagreb-knjižnica, *Schematismus kleiner des k.u.k. 13 Korps des königliche ungarische Agramer Kroat.-Slavon. VII. Landwehrrdistriktes*, Beč, 1912., 30.

²⁴ Hrvatsko domobranstvo i Magjari, *Obzor*, 12 listopad 1901., br. 235. (dalje, *Obzor*, 235.).

²⁵ Domobranstvo, *Obzor*, 2. spnja 1897., br. 148.

Zapovjedna, upravna i teritorijalna podjela

Struktura ugarsko-hrvatskog domobranstva (kao i cijele austrougarske vojske) temeljila se na dva osnovna oblika upravljanja: zapovjedno i administrativno (upravno). U zapovjednom pogledu, domobranstvo je u ugarskom dijelu Monarhije podjeljeno na: domobransko vrhovno zapovjedništvo s vrhovnim zapovjednikom domobranstva (po činu general) i domobranska okružna zapovjedništva (koja su se opet dijelila na niža zapovjedništva). Vrhovni zapovjednik ugarsko-hrvatskog domobranstva od 1868. do 1905. bio je general konjaništva (*General der Kavallerie*) nadvojvoda Josip. Nakon njegove smrti 1905. tu dužnost, prvo privremeno, a zatim stvarno preuzima od 1907. do 1913. general konjaništva Josip Wilhelm Klobučar (od 1913., za kratko, general konjaništva Franz Rohr).²⁶ Vrhovni zapovjednik ugarsko-hrvatskog domobranstva podređen je ministru za zemaljsku obranu, od kojega je dobivao naredbe i kojemu je podnosio izvješća.²⁷ Domobranska okružna zapovjedništva podređena su vrhovnom zapovjedništvu domobranstva. Časnike u domobranstvu (na prijedlog, sugestiju ministra za zemaljsku obranu), kao što su vrhovni zapovjednik domobranstva, zapovjednike domobranskih okružja i stožerne časnike, imenovao je kralj. Ostali časnici su u mimodopsko vrijeme bili imenovani na prijedlog ministara za zemaljsku obranu, dok je u ratnoj situaciji imenovanje časnika vršio glavni vojskovođa kojega je postavilo "Njegovo Veličanstvo".²⁸ Službujući generali ili časnici u domobranstvu bili su ravnopravni s onima u stalnoj vojsci.²⁹ Također, domobranstvo se samo na temelju carsko kraljevske naredbe moglo sazvati i

²⁶ A. WANDRUSZKA - P. URBANITSCH, 1987, 646-647.

²⁷ Isto. Dakle, vrhovne zapovjednike domobranstva postavljao je kralj (na prijedlog ili sugestiju ministra za zemaljsku obranu), a imenovani zapovjednik, u zapovjednom pogledu, je samo formalno podređen ministru za zemaljsku obranu a stvarno kralju. Slično se i u spomenutom djelu kaže: "*Auch sine* (op. T. O., ministra za zemaljsku obranu) *Verfügung über die Honvéd beschränkte sich in Krieg und Frieden nur auf die Militärverwaltung. Die Honvédtruppen waren in sonstigen militärischen Angelegenheiten im Frieden dem k. u. Landwehroberkommandanten, im Krieg dem vom König ernannten Feldhern untergeordnet* (Također njegove naredbe ograničene su u ratu i miru samo na vojnu upravu. Domobranske postrojbe podređene su u ostalim vojnim poslovima u miru kraljevskom ugarskom domobranskom vrhovnom zapovjedniku, u ratu vojskovođi kojega je imenovao kralj.); Zakonski članak V, 1890, 334, čl. 22. Međutim, s druge strane vrhovni zapovjednik domobranstva bio je dužan o svim važnijim poslovima, koji su bili u njegovom djelokrugu, obavješćivati ministra za zemaljsku obranu, "a o provedbi naredbah, izdanih po ministru za zemaljsku obranu, istomu izvješće podnašati". No, nadležnost ministarstva i vrhovnog zapovjedništva vrlo jasno i decidirano je određena u Obrambenom zakonu (*Wehrgesetz*): Zakon od 5. Prosinca 1868, Zakon vojeni, LDZ, Zadar, 1868., kom. 66., 458, čl. 48. Tu se naime kaže: *Domobranstvo stoji: U vrieme mira u obziru administrativnom pod ministrom za zemaljsku obranu, a u obziru vojničkom pod vrhovnim zapovjednikom domobranstva*"; W. WAGNER, 1971, 50. "*Der § 48 (ungarische 49) sprach die Unterstellung der Landwehr in administrativer Beziehung unter den Landesverteidigungsminister, in militärischer im Frieden unter den Landveroberkommandanten, ... aus.*" (članak 48. /ugarski 49./ kaže da je domobranstvo podređeno u administrativnom pogledu pod ministrom za zemaljsku obranu, u vojnom u miru pod vrhovnim zapovjednikom domobranstva...).

²⁸ Zakonski članak (XLI. 1868.) O domobranstvu, 152, čl. 31.

²⁹ DAZD, *Statut für Landwehr*, 2-3, čl. 6. i 8.

pokrenuti na bojno djelovanje, i to neposredno preko postojećih ministarstava (u ovom slučaju dvaju Ministarstava za zemaljsku obranu).³⁰

Okrug djelovanja vrhovnog vojnog zapovjedništva kao najviše zapovjedne institucije, odnosio se na: vođenje vojne naobrazbe, nadzor discipline, nadzor nad stanjem evidencije, nadzor nad inim ratnim zalihama, izvršenje disciplinske vlasti nad časnicima i službujućim osobama, ocjenjivanje prijedloga pristiglih od okružnih i odjelnih zapovjednika (*Abtheilungs-Kommanden*³¹) za promaknuća ili neke druge poslove vezane uz časnike, podnositi prijave i prijedloge ministru za zemaljsku obranu o stupnju naobrazbe te "zaptnoga stanja i borbene sposobnosti domobranstva".³²

Domobranksko okružno zapovjedništvo (*Landwehr-Districts-Kommando*) kao vrhovna vojna oblast određenog područja, imalo je nadzor nad sljedećim poslovima: vođenje i nadziranje vojničkog obrazovanja,³³ kontrola i rukovođenje cjelokupne vojne službe i discipline, disciplinska nadležnost nad zapovjednicima domobrantskih pododjela (satnija), briga oko odgovarajućeg smještaja vojnika, poslovi oko odijevanja i opreme, prehrana, očuvanje vojničkog zdravstvenog stanja, sastavljanja prijedloga o promaknućima časnika.³⁴ Domobrantskom okružnom zapovjedništvu podređena su zapovjedništva brigada, pukovnija i bojni, a zapovjednici satnija podređeni su zapovjedniku bojne.

Na temelju Austro-ugarske i Ugarsko-hrvatske nagodbe i zakona o ugarskom (ugarsko-hrvatskom) domobranstvu iz 1868., kao vrhovni administrativni vojni organ određeno je Ministarstvo za obranu zemlje u Budimpešti. Ono je imalo vrhovnu administrativno-vojnu upravu nad ugarsko-hrvatskim domobranstvom, u smislu obnašanja vrhovne administrativne funkcije. Prema tome, u djelokrug poslova koje je obavljalo ministarstvo za zemaljsku obranu, u mirnodopsko vrijeme, podpadali su:

- a) stanje evidencije,
- b) personalni poslovi časnika i prijedlozi za imenovanje i promaknuće časnika prema prijedlogu vrhovnog zapovjednika domobranstva,
- c) personalni poslovi vojnika,
- d) briga oko odjevanje, opreme i naoružanja,
- e) prehrana vojske,
- f) briga oko smještaja,
- g) određivanja periodičnih vježbi,

³⁰ Zakonski članak (XL. 1868.), 132, čl. 10; Zakon od 5. Prosinca 1868., Zakon vojeni, LDZ, kom. 66., 447, čl. 48.

³¹ Kada se koristi termin *Abtheilung* onda se pri tome misli na postrojbu kao što su pukovnija ili bojna, a kada *Unterabtheilung* onda se misli na niže postrojbe koje se nalaze u sklopu bojne kao što je satnija kod pješadije, eskadron kod konjaništva i baterija kod topništva.

³² DAZd, *Statut für Landwehr*, 2-3, čl. 6. i 8; Zakonski članak (XLI. 1868.) O domobranstvu, 150, čl. 25; Zakonski članak V. : 1890., 334, čl. 22.

³³ Kod prevođenja termina *militärische Ausbildung* to bi doslovno značilo *vojno obrazovanje, školovanje, izobrazba*, i taj termin možemo koristiti kod časničke izobrazbe, međutim, kada se radi o običnim vojnicima, onda bi trebalo prevesti s *vojna obuka* (izraz koji se danas koristi u vojnoj terminologiji). No, budući da se ovdje možebit radi o časničkom i vojničkom obrazovanju mi ćemo ipak koristiti termin *vojno obrazovanje*.

³⁴ Zakonski članak V. : 1890., 334, čl. 22; DAZd, *Statut für Landwehr*, 3, čl. 8.

pričuvni bojni sastav (dopunska bojna)	zapovjednik, dopukovnik Ilija Aba	Karlovac
zapovjednik zemaljskog ustanka	pukovnik Vjekoslav Petković	
zapovjednik dopunskog zapovjedništva	dopukovnik Marko Ognjenović	

Ustroj i podjela 84. domobranske brigade:⁷⁵

<i>84. pješačka domobranska brigada</i>		<i>stožerno mjesto</i>
zapovjedništvo brigade	brigadir, general bojnik Stjepan Bogat; stožerni časnik, natporučnik Josef Böckl	Osijek
<i>domobranska pukovnija br. 27.</i>		
zapovjednik, pukovnik Teodor Bekić		
prva bojna	zapovjednik, dopukovnik Rudolf Begna	Sisak
druga bojna	zapovjednik, bojnik Koloman Poverzanović	
treća bojna	zapovjednik, bojnik Milan Petrović	Nova Gradiška
pričuvni bojni kadar (dopunska bojna)	zapovjednik, bojnik Aleksandar Pandić	Sisak
zapovjedništvo zemaljskog ustanka	dopukovnik Stjepan Habel	
dopunsko zapovjedništvo	potpukovnik Mijo Janković	
<i>domobranska pukovnija br. 28.</i>		
zapovjednik pukovnije, pukovnik pl. Dragutin Schmarda od Gradeca		
prava bojna	zapovjednik, bojnik Gezá Loky	
druga bojna	zapovjednik, bojnik Petar Lipošćak	
treća bojna	zapovjednik, kapetan pl. Stjepan Delić od Dubice	Osijek
pričuvni bojni sastav (dopunska bojna)		

⁷⁵ Isto.

zapovjednik zemaljskog ustanka	bojnik Stjepan Jamnitzky	
zapovjednik dopunskog zapovjedništva	bojnik Tomo Čanjevac	

Ustroj i zapovjedništvo husarske pukovnije br. 10:⁷⁶

zapovjednik desete pukovnije, pukovnik Aleksandar Vas	<i>stožerno mjesto:</i>	
prvi divizion	zapovjednik, bojnik Stjepan Vučetić	Varaždin
drugi divizion	zapovjednik, bojnik Julio Strelac	Virovitica
pričuvni sastav	zapovjednik, bojnik Domobran Kokotović	Varaždin

Osim navedenih domobranskih postrojbi u okviru sedmog domobranskog okružja, je uređena i domobranska vojna bolnica u Zagrebu, pod zapovjedništvom višeg liječnika II. klase Dr. Ladislava Keszlera, uz kojega je bio i odjelni liječnik Dr. Sandor Kanizsai kao stožerni liječnik.⁷⁷

Neposredno pred Prvi svjetski rat 1912., hrvatsko domobranstvo je dobilo topništvo od kojega je oformljena šesta domobranska poljsko-topnička pukovnija, a kasnije u ratu je pojačana šestom domobranskom haubičkom pukovnijom. Treba kazati kako je 1912. iz šestog zagrebačkog hrvatsko-slavonskog okružja ustrojena domobranska pješačka divizija. Novoustrojena pješačka divizija iz šestog okružja, ustrojena je pod nazivom 42. domobranska pješačka divizija, tzv. "vražja divizija", a brojala je ukupno oko 14000 ljudi. Novoosnovana 42. divizija (ukupno dvanaest bojni, osam baterija i šest husarskih satnija) sastojala se od prethodno navedene dvije brigade 83. i 84., tj od 25. zagrebačke i 26. karlovačke te 27. sisačke i 28. osječke domobranske pješačke pukovnije i od šeste domobranske poljsko-topničke pukovnije. Glavnina vojske iz Hrvatske, bila je u sastavu XIII. zagrebačkog vojnog zbora, koji se sastojao od 36. i 7. pješačke divizije stalne vojske i od 42. pješačke domobranske divizije.⁷⁸

Ovako je izgledala bilansa i spremnost domobranskih vojnih snaga pred Prvi svjetski rat. Naknadno su još mobilizirane (u I. svjetskom ratu) i pučko-ustaške (zemaljsko ustaničke) iz kojih je ustrojena 104. hrvatska domobranska pučko-ustaška brigada s 25. 26. 27. 28. pučko-ustaškom domobranskom pukovnijom, te jedanaestom i dvanaestom dopunskom domobranskom pukovnijom.⁷⁹ Vojne postrojbe zemaljskog ustanka ili pučko-ustaške snage su mobilizirane u ovome slučaju samo u Prvom svjetskom ratu, kada su pozvani svi vojno sposobni obveznici u dobi od 32 do 50 godina starosti.

⁷⁶ Isto, 32.

⁷⁷ Na istom mj.

⁷⁸ S. PAVIČIĆ, 1943, 246-247.

⁷⁹ Z. STUBLIĆ, 1994, 14.; *Vojna enciklopedija*, 2, 518.

- VOJNA enciklopedija, 2, Beograd, 1971; 3, Beograd, 1972.
- TAYLOR, A. J. P., 1990. - *Habsburška Monarhija 1809-1918*, Zagreb.
- WAGNER, W., 1971. - Walter Wagner, *Geschichte des k. k. Kriegsministeriums*, 2, 1866-1888, Beč - Köln - Graz.
- WANDRUSZKA, A. - URBANITSCH, P., 1987. - Adam Wandruszka, Peter Urbanitsch, *Die Habsburgermonarchie 1848-1918, Die bewaffnete Macht*, 5, Beč.

Tado Oršolić: CROATIAN HOME DEFENCE ARMY AS "CORPUS SEPARATUM" OF THE HUNGARIAN HOME DEFENCE ARMY (K. U. HONVÉD) FROM 1868 TO 1914

S u m m a r y

The paper deals with the structure of Croatian Home Defence Army within the Hungarian half of the Austro-Hungarian Monarchy, where it was a part of the Hungarian, that is, of the joint Hungarian-Croatian Home Defence Army. The author analyses its establishment, structure, service, recruitment, organisation and divisional formation during the period between the Home Defence Army establishment date and the beginnings of the World War I in 1914. Naturally, it was necessary to observe structure of the Home Defence Army in its entirety from the perspective of its general structure in the Monarchy, since the military laws applied equally in its both halves (apart from some minor differences).